

LITERATURA, POPULÁRNÍ KULTURA A ROZUMĚNÍ: PROČ JE NUTNÉ NĚKTERÉ TRADIČNÍ KATEGORIE REVIDOVAT, ALE NIKOLI ZRUŠIT

Studie k příspěvku na workshop Brak v literatuře, vědě a populární kultuře: Koncepty, pojmy, přístupy

Katka Kirkosová,
Katedra mediálních studií a žurnalistiky, Fakulta sociálních studií MU

Anotace: V tomto příspěvku se zabývám možnostmi studia interpretačních procesů uměleckých a populárně-kulturních textů. V souladu s postmoderní redefinicí základní estetické otázky a poznámkami o sociální konstruovanosti významu navrhuji přemýšlet o umění a populární kultuře jako o dvou prostupujících se diskurzích, které jsou propojeny komplexními, nestejně odstíněnými vztahy. Tvrdím, že oba diskurzy jsou si podobné svým vnitřním strukturováním, zahrnujíce různé stupně kvality, a že klíčový rozdíl mezi nimi nespočívá v imanentní hodnotě textů k nim přiřčených, ale v jejich sociálním užití. Popisovaná prostupnost diskurzů a sjednocení způsobů interpretace ovšem neimplikuje požadavek na úplné odmítnutí a smazání značek „populární kultura“ a „umění“, ačkoli kritická reflexe jejich konstruovanosti je nepochybně velmi žádoucí. S odkazem na poznámku o sociálním užití textů se mi jeví jako diskuzi prospěšné oba diskurzy nejen oddémonizovat, ale i hlouběji prozkoumat, jak jsou v jejich rámci konstruovány, reprodukovány a popírány hodnoty, podle nichž jsou následně umělecké či populárně-kulturní texty posuzovány.

V diskuzích o interpretačních možnostech uměleckých a populárně-kulturních textů v situaci pozdně moderní se již před nějakým časem stalo platným soustředit se na implicitní a explicitní intertextuální vazby mezi kulturními texty, na rozmanité způsoby jejich rekontextualizace a na proměny významu plynoucí z tohoto každodenního i experimentátorského přemísťování. Smysl zkoumání „imanentních“ sémantických struktur díla jako dlouho dominantního předmětu literární teorie tím pochopitelně není popřen – neboť těšitelsky řečeno, vědecký diskurz vítá rozšiřování palety výzkumných témat spíše než silácké přetlačování se mezi nimi. Nutnost hlubší revize mnoha dosud neproblematických a fungujících východisek – o patřičnosti literárního kánonu, o objektivnosti analýzy literárních (symbolických!) děl či o rituálech předávání tajemného umění literární interpretace - je však neopominutelná (de Beaugrande 1993). Podle Rozbořila (2004) mnohé humanitní vědy, literární teorii nevyjímaje, reagovaly na fenomény jako krize reprezentace, krize legitimacy, krize dějin a jiné, vynořivší se a mohutně se dožadující pozornosti v 60. letech, příklonem k sociologizujícímu pohledu. Přesnější, i když stále velmi rozevláté bude říci, že jako obecněji inspirativní a aplikovatelné byly nahlédnuty podněty poststrukturalismu – především koncepty diskurzu a symbolické moci.

Přijmeme-li metaforu osvěžování palety výzkumných témat, lze tyto inspirace spatřovat v rozšíření hlediska, zahrnující do svého pozorovatelského pole rozmanitější spektrum textů (tj. nikoli pouze kanonizované, jejichž údajně nesporná umělecká hodnota byla prověřena časem, ale i tzv. „nižší“, populárně-kulturní). Pozornost rovněž začala být věnována dříve marginalizovaným procesům, jimiž jsou určité texty selektovány a legitimizovány jako umělecké, „vznešené“. Produkování literárního kánonu a související definování „univerzálně platných“ uměleckých a estetických kvalit začalo být percipováno jako specifický příklad dělby symbolické práce a výzkumná praxe jeho prověřování zahrnuje zesílený důraz na mapování praxí aktérů, kteří se na jednání v literárním poli s různou mírou aktivity podílejí (spisovatelé, básníci, knižní nakladatelé, knihkupci, literární kritici, literární teoretici, ale pochopitelně i „obyčejní“ čtenáři atd.). Rovněž spektrum legitimizovaných způsobů, jak modelovaný literární svět vykládat, se nejen s odkazem na avizované koncepty symbolické moci a diskurzu rozšíří-

lo (v českém intelektuálním prostoru viz koncipování literatury jako sociální instituce – Petrusek 1990, Šmejkalová 2010 aj., jako diskurzu – Matonoha 2010 aj.)

Jistě platí, že ona diskuze o povaze interpretačních procesů uměleckých a populárně-kulturních literárních textů v čase pozdní modernity, na niž se úvodem odvolávám, je do té míry komplikovaná i převrstvená, že nelze pokračovat bez upřesnění intence a postupu, na nichž je příspěvek založen. Tedy: předkládaný text je zamýšlen jako zpodobnění osobního vyrovnávání se s tématy literární hodnoty, interpretace a kategorizace. Představuji přitom dvě etapy tohoto individuálního promýšlení věci, soustředíc se detailněji na rozpracování a explikaci teoreticko-metodologických předpokladů spojených s fází pozdější, druhou. Hlavním cílem předkládaného příspěvku je proto prezentovat koncepci uměleckého (literárního) pole francouzského sociologa Pierra Bourdieua, kterou budu místy doplňovat a upravovat. Možnosti aplikace dílčích teoretických východisek budu rovněž ilustrovat na příkladu připravované analýzy diskurzivních strategií užívaných v českém nakladatelském poli.

Od hledání imanentních literárních kvalit ke zkoumání diskurzů v literárním poli

Ve svém prvním pokusu o smíření kategorií umění a populární kultury a související „osvobození“ textů jsem se prohlášení o neexistenci imanentních kvalitativních rozdílů mezi nimi snažila podpořit rozlišením dvou úrovní čtení (aktivní a pasivní) a tří modů interpretace (praktický, teoretický, estetický), v nichž lze adekvátně číst texty obou diskurzů (Kirkosová 2009). S pomocí teoreticko-metodologické báze garantované koncepty francouzského filozofa postmoderní situace Françoise Lyotarda, polského literárního teoretika Romana Ingardena či italského sémiotika Umberta Eca jsem provedla analýzu populárně-kulturního literárního textu *Rodinná pouta 1* a na vybraných úryvcích románu pak parciální simulaci jeho čtení v modu estetickém. Postupovala jsem přitom v čtyřech krocích: za prvé, zaujetí distancované pozice; za druhé, určení základních orientačních bodů textového fragmentu (dějiště, doba, herci, hra, technika, emoce; umění, barva, symbol); za třetí hledání uměleckých kvalit a za čtvrté, hledání estetických kvalit¹. Ukázalo se nicméně, že zkonstruovaný model není plně funkční a při abstrahování a identifikaci uměleckých a estetických kvalit poněkud selhává. Ukázalo se totiž jako neobhajitelné hodnotit tyto jako univerzální, nadto jako trvalé vlastnictví textu – jako cosi hotového a nekomplikovaně přístupného pro čtenáře, který je dostatečně duchaplný a pozorný. Zdálo se, že naznačené komplikace by mohly být minimalizovány (vyřešeny?) buď pevnějším příklonem k jistému „esencialismu“ tradiční literární teorie (Ingardenovo myšlení nevyjímaje), nebo naopak důkladnějším uplatněním tezí postmodernismu. Druhé řešení mi připadalo adekvátnější i slibnější.

Stejnou měrou žádoucí zároveň bylo propojit poststrukturalistické teorie diskurzu a symbolické moci s patřičnou sociální teorií, aby dosah dalších analýz nebyl už v počátku limitován na filozofující spekulace a nedoložitelná konstatování o neukotveném driftování diskurzu. Neznevažuji nikterak plodnost a inspirativnost takového promlouvání z hlediska analýzy vnitřní struktury texty, ani jeho heu-

¹ Připomínám, že Ingardenova (1989 [1965]) a Kulkova (2000) koncepce uměleckých a estetických kvalit nejsou úplně totožné. Ingardenovo pojetí je sice starší, avšak o dost konkrétnější a proto i použitelnější pro individuální aplikaci. Ingarden rozlišuje čtyři vrstvy literárního díla: vrstva zvukové podoby slov a na ní budovaných zvukových útvarů vyššího stupně; vrstva významových celků různých stupňů; vrstva rozmanitých schematických aspektů a jejich kontinuí a řad; vrstva znázorněných předmětů a jejich osudů. Každá z nich obsahuje osobité umělecké a estetické kvality, vzhledem k vzájemnému ovlivňování vrstev může konkrétní estetický předmět mít i kvality hraniční, které nejsou imanentní žádné z vrstev a vznikají jejich spolupůsobením. Toto určení vrstev je fixně platné pro jakékoli literární texty. V případě obrazů pak Ingarden identifikuje jen dvě vrstvy a lze předpokládat, že jejich konkrétní rozlišení by bylo jiné rovněž u filmu, populární skladby atp.

ristickou hodnotu pro účely jiné. Avšak nelze nepřiznat, že z něj plynou postuláty trochu irelevantní či bezmocné pro vykreslení konkrétnějších strategií sociálních aktérů při interpretování kulturních produktů, s nimiž se setkávají každodenně i výjimečně. S revizí východisek se mi tedy zdálo prospěšné upravit i předmět zkoumání. Demonstrováno na příkladu prvním, již zmiňovaném, znamenalo by to nezaměřovat se na prověřování dispozic textu v jistém slova smyslu idealistických (*Ize čist* Rodinná pouta esteticky?), ale na konkrétní praktiky sociálních aktérů, kteří jsou v kontaktu s textem (*čte někdo* Rodinná pouta esteticky?). Jinými slovy, přesunout se od hledání imanentních literárních kvalit ke zkoumání praktik a diskurzů v literárním poli.

Protože se zdá prospěšné osvětlit před dalším přibližováním redefinovaného objektu zkoumání teoretické podloží připravované analýzy, učiním nyní teoretickou odbočku a v základních obrysech popíšu nejprve Bourdieuho koncepci uměleckého pole.

Logika uměleckého pole

Své sociologické bádání Pierre Bourdieu pojímal jako širší projekt směřující k modelování „obecné teorie jednání“ (*general science of practice*), která by překračovala tradiční dualismy západního filozofického myšlení. Lpění na nich je podle něj nepatřičné a anachronické pro analyzování a rozumění moderní, stále diferencovanější společnosti, a nadto může snadno vést k jednostrannému, simplifikujícímu zkoumání. Centrem nežádoucího dualistického myšlení je podle Bourdieua opozice objektivismus/subjektivismus, jež produkuje a legitimizuje opozice další, na různých úrovních abstrakce – například dualismy sociální struktura/sociální aktér, makrosociologie/mikrosociologie, vysvětlení/rozumění, racionalismus/voluntarismus, metodologický holismus/metodologický individualismus atp. (Swartz 1997, s. 55)². Bourdieu chce tyto údajně neslučitelné protiklady syntetizovat v novém, dynamičtějším a reflexivnějším modelu a uvádí proto do diskurzu sociologie některé pojmy vlastní (pole, *illusio*) či starší a reformulované (*habitus*, kapitál) a důmyslně je propojuje do koherentního výkladového rámce.

Ovlivněn myšlením francouzského strukturalismu – především v jeho základním rozpracování Ferdinandem de Saussurem – Bourdieu opakuje, že je důležité odmítnout tradiční předpoklad o esenciální povaze věcí a přesunout pozornost na rozmanité vztahy mezi nimi³. V této souvislosti pak sociální prostor konceptualizuje primárně jako prostor diferencí („*existovat v prostoru znamená lišit se*“, Bourdieu 1998, s. 16); jako komplexní soubor (nikoli prostý součet) dílčích sociálních polí s různým stupněm autonomie. Sociální pole je definováno jako

² Swartz v této souvislosti připomíná, že ačkoli Bourdieu opakovaně zvýznamňuje nutnost překročení dualismů západní filozofie, jeho studie vzbuzují dojem, že „*spíše než aby danou opozici efektivně překonával, jeho dílo se paradoxně zdá být jí zapleveleno (plagued by it)*“. Komentuje dále, že ačkoli myšlení v opozicích „*může být užitečným nástrojem, pokud je aplikováno heuristicky (...), [zároveň ale] může vést k přehnaně polarizovanému čtení sociální teorie, jež vede k redukcionistickému a matoucím vykreslení kritizovaných teoretiků.*“ (Swartz 1997, s. 50) Uzavírá konstatováním, že tento rozpor je zřejmě dílčím, byť nežádoucím produktem jistého neopominutelného napětí, které panovalo mezi perspektivou Bourdieua a hlediskem francouzského strukturalismu (reprezentovaným hlavně pracemi Léviho-Strausse), toho času dominantním paradigmatem francouzského intelektuálního prostředí (spolu s marxismem zaštiťovaným autoritou Althusser a existencialismem, jehož mluvčím byl Sartre).

³ Podle Swartze (1997) nicméně platí, že i když Bourdieu přejímá i některé další prvky ze Saussurovy koncepce (například koncept *langue/parole*, který si vypůjčuje k vysvětlení *habitusu* a jednání), celkově se jeho myšlení v mnoha aspektech od strukturalismu výrazně liší. Nejostřeji Bourdieu strukturalisty kritizuje kvůli jejich přehnané pasivizaci subjektu, kterou mu fakticky odebírají schopnost aktivně jednat a neuvážují o něm zpravidla jinak než jako o prosté funkci objektivních struktur (to je mimo jiné i středobod jeho sporu s Foucaultem, viz dále).

síť nebo konfigurace objektivních vztahů mezi pozicemi. Tyto pozice jsou objektivně definovány, ve své existenci a v determinaci, kterou převádějí (impose) na ty, co je obsazují (aktéry nebo instituce, jejich současnou a potencionální situací (situs) ve struktuře rozdělení různých druhů moci (nebo kapitálu), jejichž vlastnictví (possessions) zajišťuje přístup k určitým ziskům, které jsou v poli v sázce, a také jejich objektivním vztahem k jiným pozicím (dominance, subordinace, homologie atd.). (Bourdieu and Wacquant 1992, s. 97, citováno v Swartz 1997, s. 117)

Povahu sociálního pole Bourdieuu přibližuje skrze analogii s bitevním polem (*field of struggle*), čímž znovu zdůrazňuje konfliktní charakter jednání, jež se v jeho rámci realizuje. Dále, určuje dva základní principy sociální hierarchizace, které se promítají do struktury všech sociálních polí: distribuce ekonomického kapitálu (primární princip) a distribuce kulturního kapitálu (sekundární princip). Slovy interpreta Bourdieho sociologie, Davida Swartze,

každé pole je vnitřně diferencováno „homologickou strukturou“ ekonomicky dominantního (dominant) a kulturně podřízeného (dominated) pólu a kulturně dominantního a ekonomicky podřízeného pólu. (Swartz 1997, s. 140)

Distribuce ekonomického i kulturního kapitálu je podle Bourdieua nerovná, disproporcionální, což obojí souvisí s existencí mocensky asymetrických vztahů ve společnosti a jejich reprodukci. Základní rozlišení dvou principů Bourdieuu dále precizuje a stanovuje tři dimenze sociálního prostoru: sociální pozice aktéra je tak určována 1) celkovým objemem kapitálu (ekonomického i kulturního), 2) poměrem mezi ekonomickým a kulturním kapitálem a 3) tím, jak se objem a struktura vlastněného kapitálu proměňuje v čase (Bourdieu 1998, s. 22). Kromě ekonomického a kulturního hovoří Bourdieu o kapitálu sociálním a symbolickém. Rozpracovává podmínky jejich vzájemné převoditelnosti, která je principiálně dána tím, že kapitál je podle něj pro svého držitele vždy jistou formou moci⁴.

Vedle dvou strukturujících principů (ekonomického a kulturního kapitálu), každé pole disponuje svébytným systémem pravidel a předpokladů (logikou pole), který je dán jeho historickým vývojem a jeho vzdáleností od pole moci, resp. mírou autonomie, již ve vztahu s ním požívá. Pole moci je pro Bourdieua cosi jako meta-pole, ovlivňující všechna ostatní – jinými slovy, definováním pole moci jakožto nadřazeného se zároveň říká, že ve všech polích jde o moc a o dominanci, jakkoli různých forem mohou tato nabývat (v závislosti na vnitřní logice příslušného pole a definici jeho illusia).

Nelze hovořit o finálním výčtu sociálních polí, který by byl apriorně platný a bezezbytku aplikovatelný na různé typy společností. Modelování sociální reality by tak bylo nepřilíš užitečně zmechanizováno, což podle Bourdieua neodpovídá charakteru moderní společnosti.(viz např. jeho kritika strukturního funkcionalismu Parsonse či strukturalistické antropologie Léviho-Strausse). Hranice pole nejsou koncipovány jako statické (úkolem sociologa proto není odhalovat preexistující abstraktní struktu-

⁴ Nosnost Bourdieua rekonceptualizace pojmu „kapitál“ vede některé k úvaze, že by „bylo vhodnější chápat koncept forem kapitálu více jako ‚beztvářý‘ koncept, který nabývá konkrétních podob vždy až v závislosti na konkrétním sociálním a historickém kontextu“. (Růžička – Vašát 2011, s. 130). Autoři proto navrhuji: „kapitál tak lze chápat obecně jako cokoli, co má v příslušném sociálním poli či prostoru diferencující (resp. stratifikační) efekt, to jest jako to, co způsobuje nerovnou distribuci uznání a moci.“ (Ibid.). Na jednu stranu lze jistě přiznat, že Bourdieua výčet, rozlišující kapitál ekonomický, kulturní, sociální a symbolický, lze těžko považovat za finální (a to i v souladu s jeho poznámkami o stoupající diferenciaci moderní společnosti). Na druhou stranu je pro výzkumníka žádoucí uvědomit si, že krok navrhovaný Růžičkou a Vašátem od něj vyžaduje větší pečlivost při práci s konceptem kapitálu, neboť nebezpečí jeho sémantického vyprázdnění se je jeho abstrakcí zvýšeno.

ry), podle Bourdieua jsou předmětem opakujících se bojů a vyjednávání v rámci příslušného pole⁵. Bourdieu v této souvislosti dále hovoří o důležitém předělu z hlediska homogenity sociálního prostoru, jež je spojen s přechodem od tradiční (relativně nediferencované) společnosti k moderní, diferencované společnosti. Se zvyšující se diferencovaností a specializací společnosti mají pole tendenci proliferovat, vnitřně se dělit a specializovat.

Bourdieu sám nejpozorněji studoval jednání a struktury v poli uměleckém, intelektuálním nebo vzdělávacím. Podle Csaby Szaló „není náhoda, že teorie sociálních polí tvoří základ právě knihy o literatuře“, dodává, že *Pravidla umění* jsou publikací, „ve které najdeme nejpropracovanější podobu této teorie spolu s mnoha příklady užití základních Bourdieuových sociologických pojmů“ (Szaló 2010, s. 448). Podobně argumentuje Anne Boschetti. Připomíná mimořádnou pozici literatury a umění v kontextu francouzského intelektuálního pole a komentuje, že „in the French tradition, the most prestigious intellectual figure was not the scholar or the scientist, but the writer.“ (Boschetti 2006, s. 136) Pochopitelně, z hlediska sociologa literatura a umění není zkoumána za účelem exaltovaného promlouvání o rozmanitých uměleckých, estetických a metafyzických kvalitách – Bourdieua zajímají procesy legitimizace a reprodukce těchto „imanentních“ kvalit textu.

Při pokusu lokalizovat literární mikrosvět, respektive šířeji pole kultury, v síti jeho vztahů k jiným sociálním polím se opět projevuje Bourdieuho vědomá snaha vyhýbat se dichotomickému uvažování. Pole kultury proto není posuzováno jako závislé na jiných polích a jim podřízené (viz Bourdieuho kritika teorie odrazu marxistické estetiky), ani jako zcela samostatné a svobodné (viz jeho kritika „internatismu“ ruského formalismu). Kulturní pole je „relativně autonomní“. Z hlediska komplexního studia společnosti je výjimečné pro udržování a reprodukování „symbolické alchymie“, jejímž prostřednictvím jsou některá díla posvěcována jako umělecká, zatímco jiná jsou z legitimizovaného kánonu vyloučena. Extenzivní cirkulací symbolické moci spolu s posilováním kolektivní víry v ni je podle Bourdieuho umělecké pole podobné poli intelektuálnímu či náboženskému. Zejména se sociologií náboženství pak vede paralely, když vysvětluje například funkci zmíněného posvěcení (konsekrace) nebo když praktiky aktérů uměleckého pole připodobňuje dále k církevním z hlediska mechanismů předávání „tajemství“. Inspirován opozicí mezi kněžími a proroky, navrženou Maxem Weberem, konceptualizuje Bourdieu zlomy v uměleckém poli v termínech ortodoxie a hereze. Tyto opozitní, nicméně dialekticky propojené strategie, které mohou angažovaní aktéři zaujímat, závisejí na jejich pozici v poli (viz výše, diferenciacce podle dvou druhů kapitálu) a na jejich habitusu. Habitus v jeho konceptualizaci

plní funkci, kterou jiné filozofie přiřítají transcendentálnímu vědomí: je to socializované tělo, tělo strukturované, jež do sebe pojalo imanentní struktury určitého světa nebo jeho části, určitého pole, a strukturuje způsob vnímání tohoto světa i jednání v tomto světě. (Bourdieu 1998, s. 110).

Bourdieu tvrdí, že habitus se utváří internalizací objektivních sociálních podmínek, jež se odehrává v procesu primární socializace individua: proto je vykládán jako „strukturovaná struktura“. Dále, Bourdieu poznamenává, že habitus je klíčový pro orientaci jednání aktéra, předdefinuje jeho strategie

⁵ Tento postulát komplikuje sociologické snažení podobně jako zabstraktnění konceptu kapitálu v předchozí poznámce pod čarou. Podle Swartze totiž Bourdieu tím, že ponechává definování hranic pole v rukou aktérů v něm angažovaných, relativizuje tradiční roli sociologa, který by nabízel „objektivní“ vysvětlení toho, co se v poli skutečně odehrává. Podle Bourdieua ale šance sociologie nabízet vhléd do situace každodenních bojů nemusí nutně poklesnout, přistoupí-li na principy sebereflexivní sociologické praxe, motivované snahou o kreativní překračování tradičních dualismů západního myšlení – na logiku „strukturálního konstruktivismu“ (Fowler 1997, s. 17)

a modeluje jeho motivace a očekávání: proto je hodnocen jako „strukturující struktura“⁶. Co je podstatné, dispozice dané habitusem podle Bourdieuho nefungují jako aktérem plně uvědomované předpoklady pro racionální jednání. Jakožto pravidla internalizovaná, tedy do jisté míry naturalizovaná, operují především na bázi neformálního, nevysloveného vědění (*tacit knowledge*; *practical knowledge*).

Vztahy mezi pozicemi, habitusy a polem popisuje Bourdieu na příkladu literárního pole (mikrosvěta) následovně:

strategie aktérů a institucí zapojených do literárních bojů, to jest jejich postoje (specifické, tj. například stylistické, i nespecifické, tj. politické, etické apod.), závisí na jejich postavení ve struktuře pole, neboli v rozdělení specifického symbolického kapitálu, ať už institucionalizovaného či ne (vnitřní uznání nebo vnější proslulost), postavení, které je prostřednictvím základních (a na postavení relativně nezávislých) dispozic jejich habitusu vede buď k uchování struktury onoho rozdělení, nebo ke snaze ji změnit, to znamená buď k pokračování v zavedených pravidlech hry, nebo k jejich zvrácení. Protože je však boj mezi aktéry v dominantním -postavení a těmi, kdo o toto postavení usilují, veden vždycky o něco, protože se střetají nad určitými otázkami, závisí jejich strategie také na stavu uzákoněné problematiky, to jest na prostoru možností zděděných z bojů předchozích, který do určité míry prostor možných postojů definuje a tím ovlivňuje snahy o řešení, čili i vývoj produkce. (Bourdieu 1998, s. 49)

Vztahy mezi polem, habitusem a pozicemi tedy nejsou rigidně determinovány. Bourdieu klade velký důraz na mechanismy zprostředkování (mediace) a opětovně připomíná myšlenku strukturálních homologií, které jsou pro celkovou sociální dynamiku klíčové⁷. Čímž se zároveň můžeme vrátit k úvaze o poli moci jako meta-poli a poznámce o kapitálu jako o specifické formě moci. Moc jakožto obemykající princip totiž v jistém smyslu tyto strukturálně a funkcionálně homologické vztahy mezi poli garantuje a umožňuje. Bourdieu v této souvislosti poznamenává a v *Distinction* (Bourdieu 1996) empiricky prokazuje, že odlišné kulturní preference a vkus korespondují s odlišnou sociální pozicí a habitusem aktéra. Kulturní texty tedy kopírují, reprodukují a naturalizují nerovnosti v třídní struktuře společnosti; řečeno vyhraněněji, fungují jako ideologický nástroj dominantní třídy. Nicméně, podle Bourdieua (2010: 433) je v současné době dobré, ne-li nutné počítat s dalším intervenujícím faktem: s postupující diferenciací a specializací pozdně moderní společnosti dosavadní principy sociální hierarchizace jakoby selhávají, rozdrobují se, znejasňují, přičemž zatím nelze bezpečně říct, zda mizí, či se nějak transformují. Jak popíšu dále, nabízí se tuto Bourdieuovu „analytickou skepsi“ řešit obohacením nabídnutého výkladového rámce o koncept diskurzu.

Předtím však ještě jeden užitečný pojem, přispívající k pochopení dynamiky pole i povahy zmiňované kolektivní víry, na jejíž existenci a cirkulaci je mnoho procesů v uměleckém poli závislých.

⁶ Zajímavá je zde Bourdieuho úvaha o **habitusu jako sebenaplňujícím se proctví**. Modelová aplikace na literární pole by mohla vypadat takto: aktér s habitusem dělníka se nebude snažit dosáhnout pozice uznávaného kritika umělecké literatury, protože ví (ve smyslu *tacit knowledge*, daného právě habitusem), že je to pozice pro něj *objektivně* nedosažitelná. Je celkem nasnadě, že i v tomto se Bourdieu musel bránit nařčení z determinismu, či aspoň z přehnaného zdůrazňování faktu reprodukce společenské struktury na úkor mapování podmínek pro změny. K tomu viz dále.

⁷ Bourdieu hovoří třeba o strukturální a funkcionální homologii mezi prostorem autorů a prostorem konzumentů a kritiků. Píše například: „*Kritici slouží své veřejnosti [v anglickém překladu „public“, pozn. KK] tak dobře proto, že obdoba (v anglickém překladu „homology“, pozn. KK) mezi jejich pozicemi v intelektuálním poli a pozicemi jejich veřejnosti v „pcemsl=, úolí zakládá objektivní tichý souhlas (...). [P]roto nejpřímněji a tedy nejúčinněji kritika brání zájmy svých zákazníků tehdy, když brání své vlastní zájmy proti protivníkům a kritikům zaujímajícím ve výrobním poli opačné pozice.“* (Bourdieu 2010, s. 218)

Bourdieu píše, že pro každé pole je charakteristické jisté *illusio*. Synonymně jej označuje jako zájem či vsazení; je vyjádřením aktérova přesvědčení, že má smysl účastnit se hry-aktivity rozehrané uvnitř určitého pole. Bourdieu vysvětluje:

Ano, být chycen, zaujat hrou, věřit, že hra stojí za námahu, nebo prostě že stojí za to hrát, to je *illusio*. A přesně toto znamená ve svém prvním smyslu slovo zájem, totiž skutečnost, že se sociální hře přisuzuje důležitost, že těm, kdo jsou v ní, kdo se na ní podílejí, záleží na tom, co se v ní děje. Interesse znamená "být v", účastnit se, čili souhlasit, že hra stojí za to, aby se hrála, a že stojí za to usilovat o vsázky, které ve hře a hrou vznikají; znamená to uznávat hru a uznávat vsázky. (Bourdieu 1998, s. 106)

Bourdieu dodává, že mezi *habitusem* a polem existuje vztah ontologické souhry; dialekticky mediován je skrze aktérovy dispozice, aspirace, strategie a jeho pozici v poli. Podobně jako u *habitusu* i zde Bourdieu zpochybňuje případné utilitaristicko-pragmatické snahy redukovat *illusio* na vědomou, racionální kalkulaci aktérů. Zaujetí přisuzuje další specifické kvality; říká, že zatímco zainteresovanými je *illusio* žito jako samozřejmé, tomu, kdo je vně pole – nepodílí se na dané hře – se totéž zdá být iluzí.

Logika nakladatelského pole

Bourdieu zdůrazňuje důležitost budování komplexního obrazu sociálního pole. Doporučuje dodržovat standardizovaný postup, zahrnující tři hlavní výzkumné kroky: za prvé, výzkumník má lokalizovat a popsat studované pole z hlediska jeho vztahu k poli moci; za druhé, výzkumník má identifikovat a vysvětlit vnitřní strukturu objektivních vztahů mezi jednotlivými pozicemi, které ve zkoumaném poli existují a jsou obsazovány (jedinci či skupinami); za třetí, výzkumník se má soustředit se na analýzu *habitusů* těchto aktérů, zaangažovaných na probíhajících bojích v poli, a prozkoumat je jak ve vztahu k aktuální pozici aktéra v poli, tak v souvislosti s jejich celkovou trajektorií. Vzhledem k popsané provázanosti mezi koncepty *habitusu* a pole a komplexními vztahy mezi jednotlivými poli, je zřejmé, že jde o postup víceméně kumulativní, kdy každý krok nějak odkazuje k druhým dvěma a obohacuje je.

Přiblížíme-li si třetí bod doporučeného postupu na příkladu analýzy literárního pole, lze říci, že ideální by bylo zkoumat strategie a praktiky všech, co se na jeho provozu podílejí – všimnout si krom funkce „přímých autorů“ (zde: spisovatelé, básníci, ilustrátoři atp.) i těch, co literární komunikaci zprostředkovávají (zde: literární kritici, akademici a učitelé literatury, knižní nakladatelé, knihkupci, knihovníci atd.) a čtenářů a zkoumat rovněž celkové usouvztažnění mezi strategiemi a jednáním těchto dílčích uskupení. Pro zamýšlený projekt je však nezbytné toto schéma trochu upravit. Mým primárním cílem totiž není zkoumat způsoby, jak kulturní distinkce kopírují a reprodukují mocenské nerovnosti v třídní struktuře společnosti, ale to, zda je i v českém literárním poli dominantní, či aspoň relevantní specifický *étos* ekonomie symbolických statků a jakými diskurzivními strategiemi aktérů je podporován či reformulován. Dále, mým klíčovým nástrojem není statistická analýza dat spoléhající na procedury *cross tabulations*, *multiple correspondence analysis* aj., ale (kritická) diskurzivní analýza. Rozhodla jsem se proto soustředit na menší segment literárního pole s cílem prostudovat jej důkladněji – na vybrané knižní nakladatele a jejich strategie. Protože jsou v pozici zprostředkovatelů literárního provozu, tedy těch, co zajišťují komunikaci mezi autory na jedné straně a čtenáři na straně druhé, lze se domnívat, že se nejvýznamněji podílejí na symbolické alchymii literárního pole. Jinými slovy, předpo-

kládám, že disponují více či méně efektivními prostředky pro konstruování, reprodukování či popírání literárních hodnot, jež jsou širší společností akceptovány jako legitimní, správné, pravdivé.

Bourdieuho pojetí uměleckého pole pochopitelně bylo v průběhu času mnohými autory aktualizováno a doplňováno; pro můj projekt je částečně inspirativní jejich upravení britským sociologem Johnem B. Thompsonem. Ten si je nedávno vypůjčil do konstrukce svých výzkumu nakladatelské sféry (Thompson 2010, Thompson 2005). Významnější modifikaci provádí u pojmu „kapitál“, respektive ve výčtu jeho druhů. Mění původní Bourdieuho výčet a jako pro nakladatelské pole charakteristické druhy uvádí kapitál ekonomický, lidský, sociální, intelektuální a symbolický. Popis jen telegrafický: ekonomický kapitál odkazuje k finančním zdrojům nakladatele, koncept lidského kapitálu pak k pracovníkům nakladatelství (zde se Thompson soustředí především na sledování úrovně redaktorů a editorů, neboť právě ti tvoří „*kreativní jádro nakladatelské firmy*“, Thompson 2010: 6). O sociálním kapitálu píše v souvislosti s kultivací literárních a společenských konexí; intelektuální kapitál nakladatelství spočívá ve vlastnictví autorských práv k textům; konečně symbolický kapitál lze pregnančně zpodobnit jako prestiž nakladatele. S koncepty habitusu, dispozic a pozic Thompson prakticky nepracuje, rovněž s pojmem „pole“ zachází trochu rozvolněně, ne-li ledabyle – což je hlavním terčem kritiky některých bourdieuovských sociologů⁸.

Navzdory této metodologické nedotaženosti, Thompsonovy studie celkem dobře korespondují s Bourdieuho projektem obecné teorie jednání. Je to zřejmě nejlépe znatelné v tom, jak silný důraz je v kontextu uspokojivého provozu nakladatelství kladen na jeho lidské účastníky, jejich vzájemné vazby, vyjednávání kompromisu. Například: téma paperbookové revoluce ve Velké Británii a USA Thompson nesleduje izolovaně, s výhradním zaměřením na otázky, zda a proč je lepší kniha v pevné či měkké vazbě, ale přibližuje ji v souvislosti s osobními příběhy britského nakladatele Allena Lanea a jeho amerického kolegy Roberta de Graafa, kteří publiku dokázali prezentovat důvody změny téměř umělecky, přesvědčivě a bezchybně – laicky řečeno, uměli přesun k paperbookům i takto přepisovaná pravidla čtení čtenářům prodat. To je podle Thompsona klíčová dovednost dnešního úspěšného nakladatele. Nestačí vydávat kvalitní knihy; musí čtenářskou i kritickou obec přesvědčit, že publikované knihy kvalitní skutečně jsou a že je smysluplné je číst. Navíc přitom musí aktivně vyhledávat nové kanály komunikace a přizvat do hry šikovné reklamní a marketingové strategy.

Jinými slovy, na základě Thompsonovy argumentace se lze domýšlet, že do nakladatelského pole začíná pronikat myšlení tzv. „*ekonomické ekonomie*“, typické pro kapitalismus, již Bourdieu dává do protikladu s ekonomii symbolických statků. Tuto druhou formu, charakteristickou pro tradiční, „*předkapitalistickou*“ společnost a uchovanou v myšlení uměleckého pole, Bourdieu připodobňuje k „*ekonomii daru*“ a říká, že je založena na popření ekonomického zřetele, představuje jakýsi „*svět naruby*“, promlouvání v jejím rámci je vždy eufemistické. Právě na základě uplatňování pravidel ekonomie symbolických statků se umělecké pole konstitovalo jako autonomní. Otázkou pak nutně je, co se

⁸ Například Thomas Franssen v recenzi *Merchants of culture* napsal: „Ačkoli Thompson používá Bourdieuovy pojmy pole a kapitál, jeho studie nenabízí strukturální analýzu literárního pole, jak ji Bourdieu navrhl. Z důvodu chybějící strukturální analýzy Thompson nedokáže objasnit, jak jsou kulturní a ekonomický kapitál různým aktérům připisovány. Jinými slovy, zatímco popisy procesů a změn v nakladatelském průmyslu jsou pro čtenáře lahůdkou (are bliss to read), Thompson je nedotahuje k patřičné úrovni abstrakce, potřebné k redefinici teoretického podloží.“ (Franssen 2011, s. 450). Končí však smířlivě („Navzdory předloženým výtkám, Thompsonova studie je jednou z nejhodnotnějších prací o publikování knih za posledních desetiletí a slibuje být referenčním bodem pro další sociologický výzkum nakladatelského průmyslu.“ Ibid.)

stane s uměním, pokud svou autonomii ztratí (což by měl být nevyhnutelný důsledek přijetí ekonomické ekonomie, která si zakládá mimo jiné na explicitnosti) - ztratí zároveň i svou symbolickou moc? Thompson nabízí víceméně těšitelský pohled a nepřímo naznačuje, že není nesmyslné prověřit možné pozitivní důsledky, které transformace symbolické moci může mít. Mimo jiné třeba pro přehodnocování populární kultury. Relativizován by například mohl být následující tradiční předpoklad, se kterým Bourdieuho model uměleckého pole bezrozporně počítá:

Bestseller není automaticky uznáván za skutečné dílo a komerční úspěch může dokonce platit za odsouzení. A naopak zase prokletý umělec (což je vynález dějin, prokletý umělec, stejně jako ani samotný pojem umělec, neexistoval vždycky) může ve své proklatosti, již ho stíhá jeho století, vidět známku budoucí vyvolenosti. (Bourdieu 1998, s. 138)

Zdůrazňuji: relativizován, tedy nově promyšlen, nikoli jednostranně zamítnut jako předsudek. A jak bylo uvedeno výše, sám Bourdieu připouští, že dřívější principy sociální hierarchizace jsou rozpuštěny, jen není jasné v co – hypoteticky je tedy možné, že explicitní připuštění ekonomického hlediska v rámci bojů v literárním poli jeho symbolickou moc nezruší, jen pozmění.

Podívejme se ještě na stav českého nakladatelského pole a stav bádání o něm. Začnu oficiální definicí, co znamená být v České republice knižním nakladatelem. Definován je takto ten, kdo si zažádá o přidělení čísla ISBN⁹. Tím je zařazen do evidence vedené Národní knihovnou České republiky. Je uvedeno, že databáze shromažďující údaje o nakladatelích, má v současnosti přes 5500 záznamů. Toto číslo však může být zavádějící. Nekontroluje se, zda snaživý adept na nakladatele přiděleného ISBN skutečně využije, případně nerozmyslí-li si své nové řemeslo po publikování jediné knihy. Podobně neexistuje oficiální povinnost pro ty, kteří chtějí knihy vydávat, registrovat se. Ve zprávě Svazu českých knihkupců a nakladatelů, shrnující a interpretující tyto nasbírané informace „v roce 2011 alespoň jednu publikaci 2 529 různých subjektů (což je o 8,6 % méně než v roce 2010)“, přičemž „více než polovina vydávajících subjektů (54,2 %) vydá pouze jedinou knihu a 82,5 % nevydá víc než 5 knih“ (Pistorius et al. 2012, s. 12). Ačkoli autoři komentují, že „český trh je zatím mnohem méně monopolizován, než je tomu ve většině evropských zemí“, je zřejmé, že identifikované nakladatelské pole není tak diverzifikované či přeplněné, jak by se na první pohled mohlo zdát.

Komplexní knižní trh je standardně charakterizován jako „specifické odvětví hospodářství s velkou nehomogenitou svých jednotlivých segmentů“ (Balaščík – Císař 2009, s. 87). Platí pro něj mimo jiné následující: je tu inherentně obsaženo napětí mezi ekonomickou a kulturní hodnotou prodáváného zboží a klíčovým diferencujícím prvkem je druh literatury (např. literatura pro děti, poezie, self-help literatura, mapy a turistické průvodce atp.) a cílová skupina čtenářů (třídění podle věku, vzdělání atp.). První poznámka je důležitá především v souvislosti s Bourdieuho popsanou ekonomikou symbolických statků (lze se ptát, zda nakladatelé vnímají svou profesi jako byznys nebo jako poslání, povolání svého druhu a jaké konsekvence z toho plynou). Druhá poznámka je důležitá proto, že upozorňuje dichotomizující rozdělení umění – populární kultura a směřuje pozornost k subtilnějším principům hierarchizace nakladatelského pole (tyto je navíc možné vztáhnout zpět k dvěma principům strukturujícím soci-

⁹ ISBN, International Standard Book Number, je třináctimístný (původně desetimístný) numerický kód určený pro jednoznačnou identifikaci jednotlivých knižních vydání. Vznikl koncem 60. let ve Velké Británii jako národní systém, postupně se rozšířil a začal používat celosvětově; v České republice funguje od roku 1989.

ální prostor podle Bourdieua – ekonomickému a kulturnímu kapitálu – a sledovat tak různé formy, do nichž se tvarují, stejně jako jejich motivace).

Ačkoli autoři *Zprávy o českém knižním trhu 2011/2012* oprávněně podotýkají, že „v České republice dnes neexistuje aktuální kvalifikovaná studie o situaci na českém knižním trhu“ (Pistorius et al. 2012, s. 4), nelze zapomínat, že tématu polistopadové transformace a vývoje knižního trhu se dlouhodoběji věnují Jan Halada (1996) či Jiřina Šmejkalová (2000; 2010 aj.), výzkumům čtení pak Jiří Trávníček (2008; 2011).

Tímto jsem přiblížila úpravy Bourdieu modelu literárního pole z hlediska výběru aktérů; zbývá popsat korekce spojené s doplněním tohoto o koncept diskurzu.

Diskurz, postmodernismus a sociální pole

Bourdieu bývá často kritizován za přehnané zdůrazňování procesu reprodukce sociálních struktur, jejímž nejkřiklavějším důsledkem je marginalizace a nepropracovanost podmínek změn společnosti. Další výtky směřují k paralelním manévřům, kdy je upřednostňována myšlenka konfliktního, nikoli konsenzuálního vztahu aktérů nebo kdy Bourdieu koncipuje distinkci jako strategii významnější než adaptace (Swartz 1997, Fowler 1997). Trochu paradoxní¹⁰ pak je, že v čemsi podobně jsou pojmenovány i hlavní slabiny Foucaultova filozofického projektu: totiž že nepřipouští možnost rezistence aktérů, ani diskurzivních zlomů ve všeprostupujících strukturách moci (Fairclough 1992). Pokusím se ukázat, že zkombinování teorií obou je účelné a oboustranně prospěšné.

Ponechme si Bourdieuho koncepci praktického jednání – vztahy mezi habitusem (externalizovaným v aktérově dispoziční, motivace, očekávání, strategie), kapitálem a pozicí v poli. Foucaultovo pojetí je v tomto ohledu nepřilíš použitelné, neboť v souladu se strukturalistickým myšlením vnímá aktéra jako funkci diskurzu, produkt diskurzivních praxí - důležitost jeho jednání a rozhodování je minimalizována.

Zkombinujme Bourdieuho *illuso* a Foucaultův diskurz. Obojí funguje jako jistá nadstuktura (ve vztahu k individu), která je repetitivně vyjednávána ve střetávání mezi aktéry a sociálními strukturami. Dále, diskurz je pro svého aktéra podobně samozřejmý a neviditelný, jak to Bourdieu popisuje u pojmu *illuso* – analogicky, taky pocit umělé konstruovanosti či iluzornosti diskurzu a zaujetí z pozice vnějšího pozorovatele je podobná. Lze uvažovat o různých způsobech modelování vztahu obou pojmů. Nabízím variantu, kdy je diskurz vnímán jako specifická podmnožina *illuso*. Konkrétněji by to mohlo vypadat zhruba takto: v rámci nakladatelského pole mohu uvažovat o existenci těšitelského diskurzu (nakladatelé spoléhající na dobrý vkus čtenáře a na falešnou konstruovanost hranice mezi vysokou a populární kulturou), o diskurzu technologického deterministy (který bezvýhradně spoléhá na elektro-

¹⁰ Hodnotím těmito slovy vzhledem k ambivalentnímu vztahu Bourdieua a Foucaulta. Jak poznamenává Staf Callewaert, Foucault a Bourdieu spolu sice žádný otevřený spor o konceptualizaci sociálního prostoru nevedli (spíše k projektům druhého více či méně mlčeli). Při srovnávání jejich studií se nicméně zdá, že „jejich intelektuální projekty jsou samostatné a nezaměnitelné (*self-sustaining and incommunicable*), ale paralelní“ (2006, s. 76). Jádrem onoho potenciálního, nerealizovaného sporu je třeba hledat ve volbě metodologického přístupu ke zkoumání sociální reality a symbolické moci. Bourdieu tak Foucaulta nejostřeji kritizuje za „idealismus“ při promýšlení diskurzu a za úplné opomenutí aktéra. Píše: „[Foucault] explicitně odmítá hledat mimo ‚pole diskurzu‘ princip, který by jednotlivé diskurzy vysvětlil. Odmítá snahu najít v ‚poli polemik‘ nebo v ‚odlišných zájmech‘ či mentálních modelech aktérů (tedy vše, co jsem se v zhruba stejném čase sám snažil vyjádřit koncepty pole a habitusu) vysvětlující princip toho, co se odehrává v ‚poli strategických možností.“ (Bourdieu, 1992, s. 195–206, citováno v Callewaert 2006, s. 78)

nické knihy a radostně ruší své kontakty s dodavateli a tiskárnou) či diskurz obrozeneckého vychovatele (nakladatel cítící morální povinnost publikovat nadčasovou literaturu, byť by na tom měl prodělávat). Jinak profilované diskurzy, avšak stejné *illusio* v tomtéž poli. Protože jeho elementům – vášně pro hru, znalost pravidel a historie, touha uchovat nebo změnit stav pole – mohou různí jedinci rozumět různými způsoby, diskurzy se liší. A předpokládejme rovněž to, že aktéři mohou jednat v intencích více diskurzů, a to i zdánlivě kontradiktorických¹¹.

Zkombinujme Bourdieuho a Foucaultovu koncepci moci. Zatímco Bourdieu odkazuje na dva základní principy hierarchizace sociálního prostoru (kapitál ekonomický, kapitál kulturní), Foucault významně zdůrazňuje nejednoznačnost a možnou nekonzistenci vnitřních struktur diskurzu. Píše:

Diskurs, to jsou prvky nebo taktické bloky v poli silových vztahů; uvnitř jedné a téže strategie mohou existovat rozdíly, dokonce i rozpory; naopak mohou beze změny formy obíhat mezi protikladnými strategiemi. (Foucault 1999, s. 119)

Proč se Foucaultovo nejednosměrné vysvětlení zdá patřičnější, se pokusím ukázat na příkladu. Vraťme se nejprve k chiasmatické struktuře dané ekonomickým a kulturním kapitálem: předpokládáme, že v rámci literárního pole existuje pól kulturně dominantní a ekonomicky podřízený a pól ekonomicky dominantní a kulturně podřízený. Na základě Bourdieuho analýz francouzského literárního pole z konce 19. století se lze dále domnívat, že umění (jakožto subpole literárního pole) je blíže pólu prvnímu a populární kultura ((jakožto jiné subpole literárního pole) zas blíže pólu druhému. Zatímco pro první (označováno v terminologii Bourdieuho jako „umění čisté“ či „avantgarda“) je charakteristická jistá rezervovanost k peněžnímu trhu a obdiv k estetickým atp. (symbolickým) kvalitám, texty druhého (označováno jako „umění komerční“) jsou vnímány jako tím lepší, čím lépe se prodávají – ekonomický úspěch díla sice principiálně nevyklučuje přítomnost estetických kvalit, nicméně rozhodně zde nejsou tím, co je oceňováno primárně.

V návaznosti na Bourdieuho prohlášení o principiálně podobném strukturování polí (opakující se chiasmatická struktura) a o jejich proliferační v čase pozdní modernity lze hypotetizovat o existenci dalších, fragmentovaných subpolí v rámci „umění čistého“ i „umění komerčního“. Rovněž lze uvažovat o tom, že se snaží být stále viditelnější, zvyšující svou autonomii a specifickou. Odtud předběžný závěr: není v rozporu s logikou pole, aby například aktéři participující v subpoli detektivní literatury (jakožto podřízeném poli populární literatury, jež je podřízeno poli kultury atd.) rozvíjeli různé diferenciativní strategie a označovali se vzájemně jako „komerčnější“ či „intelektuálnější“, ač se - objektivně vzato – všichni pohybují v subpoli umění komerčního a takové nálepkování by se z logiky věci stalo bezpředmětným, kdyby byli komparováni s aktéry subpole čistého umění. V této, stále bourdieuovské perspektivě, by pak mělo rovněž platit, že strategie distinkce aktérů pohybujících se v úžeji definovaném sociálním poli jsou propracovanější než strategie distinkce týchž vůči aktérům vzdálenějším. Zvažíme-li příklad konkretizovaný (stále však jen modelový), lze předpokládat, že nutnost odlišit

¹¹ Připojení konceptu diskurzu do modelu sociálního pole může být považováno za prospěšné i z důvodu, že přispívá k precizování pojmu jednání a tedy zřetelnějšímu rozlišení jeho složek. V návaznosti na Faircloughovo kritické čtení Foucalta lze vymezit jednání diskurzivní (promlouvání aktéra, konstruování praxe slovy) a nediskurzivní (materializované jednání aktéra). Ačkoli neexistuje jednoznačná shoda co do nosnosti takového rozdělení (neboť i praktické jednání aktéra můžeme vnímat jako diskurzivní, neboť nám jeho smysl není přístupný bezprostředně a musíme jej „vyčistit“, rekonstruovat), zdá se mi stále vhodné – z hlediska zachování dynamické a kontradiktorní povahy jednání – jej předpokládat.

se od kolegů detektivkářů je spisovatelem detektivek prociťována intenzivněji než nutnost vymezovat se třeba vůči básníkům.

Takový obraz pole je detailnější, nicméně jeho přetrvávající pravidelnost a předvídatelnost se zdá být rušivá, nevýstižná. Připojením konceptu diskurzu mohu odmítnout nevyváženost vztahu mezi distinkcí a spoluprací jakožto aktérskými strategiemi a připustit do analýzy i jiné strategie, případně různé jejich kombinace. Jinými slovy, mohu na základě postulátu o fluiditě diskurzu formulovat protiar- gument k Bourdieuho několikrát zmiňované skeptické poznámce o zmatňování a znejasňování dříve zřetelných principů sociální hierarchizace. Formuluji jej tedy takto: přiznání relevance faktu obrušování hran ostrých sociálních distinkcí, jak existovaly dříve, není nutné vykládat jako totální nivelizaci sociál- ního prostoru ani jako jeho neřešitelné zneřehlednění. Analogicky k Foucaultově poznámce o repre- sivní a produktivní moci diskurzu (Foucault 1999) lze navrhnout, že tyto distinkce – a strategie další – jen získaly subtilnější formu. To jejich podíl na cirkulaci symbolické moci to limitovat může, ale taky nemusí – berme to jako předpoklad k prověření.

Závěrem: proč je nutné některé tradiční kategorie revidovat, ale nikoli zrušit

Hlavní motivací tohoto článku bylo vyslovit se k interpretačním možnostem uměleckých a populárně- kulturních textů v čase pozdní modernity. Dostát tomuto závazku jsem se pokusila popsáním dvou svých dosavadních projektů k tématu. Soustředila jsem se přitom na detailnější rozvedení toho druhého (neboť první byl již prezentován jinde, viz Kirkosová 2011) a zaměřila jsem se na výklad modelu uměleckého (literárního) pole, jak jej navrhl francouzský sociolog Pierre Bourdieu, na jeho dílčí převe- dení do prostředí českého knižního nakladatelství a také na drobné úpravy, které je žádoucí před za- hájením vlastního výzkumu provést. Snažila jsem se čtenáře přesvědčit, že klíčový rozdíl mezi texty, kategorizovanými jako populárně-kulturní či umělecké, nespočívá v jejich „imanentní“ hodnotě, ale v jejich sociálním užití – Bourdieuova snaha dekonstruovat a vysvětlit symbolickou alchymii literárního pole i sociologický pohled na literaturu myslím tvoří stabilní bázi takového prohlášení.

Je v jistém smyslu signifikantní, že Bourdieu v úvodu k *Pravidlům umění* oponuje samozvaným obhájčům umění a kultury, kteří tvrdí, že sociologické hledisko odkouzluje a necitlivým preparováním literárního díla zabraňuje jedinečnému prožitku z četby. Bourdieu to odmítá se zdůvodněním, že socio- logická analýza může porozumění textu prohloubit, a to rozhodně bez nevyhnutelné ztráty jeho kouz- la. Píše:

Společenská alchymie historických zákonitostí svým chodem vytváří z mnohdy nemilosrdného stře- tu vášní a zvláštních zájmů vysublimovanou esenci univerzálního. Skýtá také pravdivější a konec- konců i uklidňující pohled, protože není tolik nadlidský, na ty nejvyšší výdobytky lidské činnosti. (Bourdieu 2010, s. 17)

Vracím se tímto k úvodní metafoře o žádoucím obohacování palety výzkumných témat a metod spojených se studováním literárního světa. Je pak možné žádat a hodnotit jako prospěšné, aby dis- kurzy umění a populární kultury byly oddémonizovány a aby bylo hlouběji prozkoumáno, jak jsou v jejich rámci konstruovány, reprodukovány a popírány hodnoty, podle nichž jsou následně posuzová- ny. Nesměřuji tím však k absolutnímu relativismu - zachování značek „umění“ a „populární kultura“ chápu jako vhodné, neboť slouží k jisté orientaci v poli, a mohou být stále velmi užitečné, nezachází-li

se s nimi zmechanizovaně a rigidně. Jsou důležité i z hlediska uchování historického zřetele v diskusi. Navzdory akademickým snahám o jejich dekonstrukci totiž nelze zapomínat na to, že v každodenních bojích uvnitř literárního pole stále fungují.

Literatura

BALAŠTÍK, Miroslav – CÍSAŘ, Jaroslav. Transformace knižního trhu a literatury po listopadu 1989. In *Studie současného stavu podpory umění. Sv. I. Definice, historie, transformace, reflexe, vzdělávání a výchova*. Praha: Institut umění – Divadelní ústav, 2009, s. 85–94.

BOSCHETTI, Anne. Bourdieu's Work on Literature: Contexts, Stakes and Perspectives. *Theory, Culture & Society*, 2006, roč. 23, č. 6, s. 135-155.

BOURDIEU, Pierre. *Pravidla umění: geneze a struktura literárního pole*. Brno: Host, 2010.

BOURDIEU, Pierre. *Teorie jednání*. Praha: Karolinum, 1998.

BOURDIEU, Pierre. *Distinction: a social critique of the judgement of taste*. London: Routledge, 1996.

CALLEWAERT, Staf.. Bourdieu, Critic of Foucault: The Case of Empirical Social Science against Double-Game-Philosophy. *Theory, Culture & Society*, 2006, roč. 23, č. 6, s. 73-98

DE BEAUGRANDE, Robert. Closing the gap between linguistics and literary study: discourse analysis and literary theory. *Journal of Advanced Composition*. 1993, roč. 13, č. 2, s. 423-448.

FAIRCLOUGH, Norman. *Discourse and social change*. Cambridge: Polity Press, 1992.

FOUCAULT, Michel. *Dějiny sexuality. I., Vůle k vědě*. Praha: Herrmann & synové, 1999.

FOWLER, Bridget. *Pierre Bourdieu and cultural theory: critical investigations*. London: Sage, 1997.

FRANSEN, Thomas. Book Review: John B. Thompson Merchants of Culture: The Publishing Business in the Twenty-First Century. *Cultural Sociology*, 2011, roč. 5, č. 3, s. 449-450.

HALADA, Jan. *Transformace české knižní kultury v letech 1990-1996: problematika interpersonální a masové komunikace v procesu mezi autorem a čtenářem*. Praha: Univerzita Karlova, 1996.

INGARDEN, Roman. *Umělecké dílo literární*. Praha: Odeon, 1989.

KIRKOSOVÁ, Kateřina. *Populární kultura jako interpretační výzva: pokus o nové čtení*. Brno: Masarykova univerzita, 2009. (magisterská diplomová práce)

KIRKOSOVÁ, Kateřina. *Populární kultura jako interpretační výzva: pokus o nové čtení*. Mediální studia, 2011, roč. 5, č.1, s. 59-72.

KULKA, Tomáš. *Umění a kýč*. Praha: Torst, 2000.

PETRUŠEK, Miloslav. *Sociologie a literatura*. Praha: Československý spisovatel, 1990.

ROZBOŘIL, Blahoslav. *Současná sociologie umění*. Brno: Masarykova univerzita, 2004. (dizertační práce)

RŮŽIČKA, Michal – VAŠÁT, Petr. Základní koncepty Pierra Bourdieu: pole – kapitál – habitus. *Antropowebzín*, 2011, č. 2, s. 129-133.

SWARTZ, David. *Culture and power: the sociology of Pierre Bourdieu*. Chicago: Chicago University Press, 1997.

SZALÓ, Csaba. „Symbolická alchymie na literárním poli.“ In Bourdieu, Pierre. *Pravidla umění: Vznik a struktura literárního pole*. Brno: Host, 2010.

ŠMEJKALOVÁ, Jiřina. *Cold War Books in the 'Other' Europe and What Came After*. Leiden, Boston: Brill, 2010.

ŠMEJKALOVÁ, Jiřina. *Kniha: k teorii a praxi knižní kultury*. Brno: Host. 2000.

THOMPSON, John B. *Merchants of Culture*. London: Polity, 2010.

THOMPSON, John B. *Books in the Digital Age: The Transformation of Academic and Higher Education Publishing in Britain and the United States*. London: Polity, 2005.

TRÁVNÍČEK, Jiří. *Čtenáři a internauti: Obyvatelé České republiky a jejich vztah ke čtení*. Brno: Host, 2011.

TRÁVNÍČEK, Jiří. *Čteme?: obyvatelé České republiky a jejich vztah ke knize*. Brno: Host, 2008.

PISTORIUS, Vladimír – PEČENKA, Marek – ŽÁK, Josef – BALÁŠTÍK, Miroslav – TUREČKOVÁ, Marcela. *Zpráva o českém knižním trhu 2011/2012*. Svaz českých knihkupců a nakladatelů, 2012.